

ÜÇ ÜLKEYE BÖLÜNÜMÜŞ ÇOK DİLLİ BİR HALK: HAMNİGANLAR VE DİL DURUMLARI

Yrd.Doç.Dr.Gökçe YÜKSELEN PELER*

ÖZ

17. yüzyıl sonrasında Çarlık Rusyası'nda Nerçinsk Tunguzları olarak bilinen ve diğer Tunguzlar tarafından At Tunguzları olarak adlandırılan Tunguz öbeğinin ahfadı, günümüzde Hamniganlar adı altında, Rusya Federasyonu, Moğolistan ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere üç ülkede yaşamaktadırlar. Hamniganlar bu üç ülkenin hiçbirinde resmî olarak Hamnigan kimliği ile tanınmamaktadırlar. Rusya Federasyonu'nda Buryat, Moğolistan'da Moğol ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Evenk olarak tanınmışlardır. Bu durum, Hamniganların etnik ve dillik durumları ile ilgilidir. *Hamnigan* kelimesi kendisi, Moğolcada 'Evenk Tunguzu' demektir. Hamniganlar ise her üç ülkede de kendilerine has bir Moğolca değişkesi konuşmaktadırlar. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nde Moğolcanın yanında Evenk Tunguzcası da konuşmaktadırlar. Yakın geçmişe kadar Moğolistan'da da Evenk Tunguzcası konuştuklarına dair belirtiler mevcuttur. Hamniganların dilinin Rusya Federasyonu'nda neredeyse tamamen Buryatlaştığı ve Ruslaştığı düşünülmektedir. Moğolistan'da da Hamnigan Moğolcasının büyük oranda Buryat Moğolcasının ve Halha Moğolcasının etkisi altında olduğu görülmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Hamniganlar ise, dillerini en fazla muhafaza edebilmiş Hamnigan topluluğudur. Hamniganlar küçük ama etnik bakımdan oldukça çeşitli coğrafyada yaşamaktadırlar. Ruslar, Çinliler ve çeşitli Moğol halkları ile Tunguz halkları, Hamniganların birlikte yaşadıkları halklardır. Bu kültürel çeşitlilik, tabii olarak, Hamniganların çok dilli ve çok değişikli bir halk olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamniganlar, Hamnigan Moğolcası, Evenk Tunguzcası, Moğollaşma, çok dillilik

A MULTILINGUAL PEOPLE DIVIDED INTO THREE COUNTRIES: KHAMNIGANS AND THEIR LANGUAGE SITUATION

ABSTRACT

The descendants of the Tungus group, which was known as the Nerchinsk Tungus in the Tsarist Russia after the 17th century and was called the Equestrian Tungus by other Tungus groups, live in three different countries, namely the Russian Federation (RF), Mongolia and the People's Republic of China (PRC), under the name Khamnigan. The Khamnigan are not officially recognized in any of these three countries. They are classified as Buryats in RF, as Mongols in Mongolia and as Evenks in PRC. This is a result of the ethno-linguistic sate of the Khamnigan society. The name Khamnigan itself means 'Evenk' in Mongolian. On the other hand Khamnigans speak a variety of Mongolian in all three countries. In PRC they additionally speak a variety of Evenk. There is evidence that until recently they spoke Evenk in Mongolia as well. It is thought that the Khamnigans have almost completely switched over to Buryat and Russian in RF. Additionally Khamnigan Mongol is greatly influenced by Buryat and Khalkha Mongolic in Mongolia. The Khamnigans of PRC are the group, which has preserved the Khamnigan languages most. Khamnigans populate a small but ethnically mixed territory. Russians, Chinese and Mongolic peoples together with Tungusic peoples are ethnic groups,

* Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gokceyuksele@gmail.com

which Khamnigans are in contact with. Naturally the Khamnigan has become a multilingual people as a result of this cultural diversity.

Keywords: Khamnigans, Khamnigan Mongol, Evenk, Mongolization, multilingualism

Giriş

Günümüzde, Hamniganlar, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Moğolistan olmak üzere üç ayrı ülkede yaşamaktadırlar. Kısmen buldukları ülkelerin kimlik siyasetinin bir sonucu olarak, kısmen de kendi etnik ve dillik durumlarının açtığı karışıklıklar neticesinde, bu üç ülkenin hiçbirinde resmî olarak Hamnigan kimliği ile tanınmayıp farklı milliyetler altında tasnif edilmişlerdir. Hamnigan toplumu, hâlihazırda yaşadıkları bu üç ülkenin hiçbirinde resmî olarak “Hamnigan” kimliği altında tanımlanmamakta, bilakis toplumu oluşturan bireyler, her ülkede farklı olmak üzere, üç farklı milliyet adı altında sınıflandırılmaktadırlar. Rusya Federasyonu’nda Buryat Moğolu, Çin Halk Cumhuriyeti’nde Evenk Tunguzu ve Moğolistan’da da doğrudan Moğol olarak tasnif edilmektedirler. Esas ilginç olan ise, buldukları her ülkede, resmî makamlar veya çevre tarafından kendilerine yakıştırılan bu kimlikleri Hamniganların kabullenmiş gibi görünmeleridir¹. İlk bakışta, bu hâl kafa karıştırıcı bir durum gibi görünse de, aslında Hamnigan toplumunu teşkil eden unsurlarla doğrudan alakalıdır. Hamnigan toplumunun özü itibarıyla Hamnigan Moğolcası ve Hamnigan Evenkçesi olmak üzere iki dilli bir toplum olması, bu durumun ortaya çıkmasında başlıca amil olmuş olmalı.

Adlandırma

17. yüzyılda, Hamnigan anavatanını ele geçiren Ruslar, günümüz Hamniganlarının atalarını teşkil eden topluluğa Nerçinsk Tunguzları (Janhunen 2011: 83) veya *konnye tunguzy* ‘Atlı Tunguzlar’ adını vermişlerdir. Daha yakın zamanlarda ise bu isimlerin yerini *hamnigany* adlandırması almıştır (Janhunen 1996: 829). Diğer Evenk Tunguzları, Baykal ötesinde Buryat Moğolları ile birlikte yaşayıp sığır ve at yetiştiriciliği ile uğraşan Evenk Tunguzlarına *murçen* ‘at halkı’ demişlerdir (Vasilevich ve Smolyak 1964: 621, Atkine 1997: 110). Çinliler Evenk Tunguzlarına *ki-ling*, *ç’i-ling* veya *o-lun-ç’un*; Mançu Tunguzları *oronçun*, *oroçen*, *oroçan* veya *uronço*; Gilyaklar *kili*; Oroçen Tunguzları *kile*; Uıça Tunguzları ve Negidal Tunguzları *kile(n)*; Nanay Tunguzları *kilen*; Buryat Moğolları ve Merkezî Moğollar *hamnigan*; Yakutlar ise *tunguz* demektedir. Yakutlaşmış, Buryatlaşmış ve Moğollaşmış Evenk Tunguzları da kendilerine *hamnigan* demektedirler² (Vasilevich ve Smolyak 1964: 621).

¹ Moğolistan’da yaşayan Hamniganların Moğol kimliğini benimsemelerinde bir sorun olmamakla birlikte, çevrenin kendilerine layık gördüğü Buryat kimliğinden pek hoşnut olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Yu (2011: 2), kendisinin mülakat yaptığı Hamniganların “Hamnigan, Buryat ve Halha diye üç halk vardır. Hamnigan Buryatı diye bir şey yoktur. Hamnigan, Hamnigan’dır, Buryat da Buryat” dediklerini kaydetmektedir.

² Mesela günümüzde Rusya Federasyonu’na bağlı Buryatistan Cumhuriyeti’nin Zakamna bölgesinde yaşayan Armak Hamniganları denilen Evenk öbeği, yakın zamanda Buryatlaşmıştır. Bu Hamnigan öbeğini bu yazının konusunu teşkil eden Hamniganlardan ayıran hususiyet, bu topluluğun hiçbir zaman Hamnigan Moğolcası denilen Moğol lehçesini konuşmamış olmasıdır. Dil değiştirimi, doğrudan Evenk Tunguzcasından Buryat Moğolcasına olmuştur (Janhunen 2005: 14-15).

Günümüzde Moğolistan'da yaşayan Hamniganlar kendilerine *mongol hamnigan* demektedirler. Moğolistan'ın resmî dili olan Halha Moğolcasında Hamniganlara, *hamnigan* 'Mançu-Tunguzca konuşan', Rusya Federasyonu'na bağlı Buryatistan Cumhuriyeti'nin resmî dili olan Buryat Moğolcasının Hori ağzında *hamnagan* - *hamnigan* 'Evenk, Tunguz' (U-Köhalmi 1959: 164, Yu 2011: 3), Çince de ise, *hamunikan* (Salminen 2007: 254) denilmektedir.

Etnik Köken

U-Köhalmi (1959: 165), dilbilimlik, tarihî ve budunbilimlik veriler tahlil edildiği zaman, Hamniganların 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında geçen dört asırlık sürede, Tunguzluktan Moğolluğa geçtiği sonucuna varıldığını kaydetmektedir. Gruntov (20.12.2016: 1) ve Koreli Moğolluk bilimci Yu (2011: 1) da Hamniganların bağımsız bir Moğol lehçesi konuşan Evenk-Tunguz kökenli bir topluluk olduğu görüşündedir. Gerçekten de 17. yüzyıla ait Rus vergi kayıtları bugün Hamniganların yaşadığı bölgelerde, Tunguz kabilelerinin yaşadığını kaydetmekte ve 18. yüzyılda da bölge halkı, resmî olarak Nerçinsk Tunguzları olarak tanınmakta idiler (U-Köhalmi 1959: 171).

Buryat Moğolları ile olan bütün içtimai ve tarihî yakınlıklarına rağmen, U-Köhalmi (1959: 174-175) yaptığı tarihî ve dilbilimlik araştırmalar sonucunda ortaya koymuştur ki, Hamniganları Moğollaştıran Buryat Moğolları değil, Onon ve Tas vadilerinde yaşayan eski Halha Moğolları olmuştur. Ancak 19. yüzyılda Buryat Moğollarının Aga vadisine yerleşmelerinden sonra, Hamnigan dili ve yaşam tarzı yoğun bir Buryat etkisi altında kalmıştır.

U-Köhalmi (1959: 182), Hamniganların atalarının 16. yüzyılda veya öncesinde Moğollaşmaya başladıklarını ve bu Moğollaşmanın Kentey dağlarından Haylar nehrine kadar olan Moğol – Tunguz etnik sınırında gerçekleştiğini düşünmektedir. Baykal ötesindeki orman – bozkır sınırında yaşayan Tunguzlar, zamanla, geleneklik rengineyiği yetiştiriciliğinin yanında, at, sığır ve koyun yetiştirmeye başlamışlar, hatta bazı kabileler rengineyiği yetiştiriciliğini bırakıp tamamen at ve sığır yetiştiriciliğine geçmişlerdir³. Geleneklik orman hayatını bırakıp bozkır yaşamına geçen Tunguzlar, gittikçe bozkır hayatında daha yüksek içtimai seviyeye ve üretime sahip olan Moğolların etkisi altına girmişlerdir. Moğollardan, rengineyiği yetiştiriciliğinde olmayıp da at, sığır ve koyun yetiştiriciliğinde olan gerekliliklerin yanında, konuttan giyime kadar bozkır hayatına ait birçok unsuru da almışlardır⁴. 17. yüzyılda bölge Ruslar tarafından ele geçirildiğinde,

³ Russell ve Cohn (2012a: 8) Hamniganların yarı göçebe at, sığır ve koyun yetiştiriciliğine geçmelerinin 1880 sonrasında gerçekleştiği görüşündedir. Bu iddia iki sebepten dolayı pek muhtemel gibi görünmemektedir. Öncelikle bozkır hayatına geçiş sonrasında Moğollaşmanın hız kazandığı dikkate alınır, bu iddia bölgeyi ziyaret edenlerin gözlemleri ile tutarlı değildir. Castren, Pallas ve De Pauly'nin gözlemlerine göre, o tarihlerde, hatta öncesinde bölge Tunguzlarının dili ve yaşam tarzı ziyadesiyle Moğollaşmıştı. İkinci olarak, yine bölgeyi ziyaret edenlerin gözlemlerine göre, diğer Tunguzlar bölgede yaşayan birtakım Tunguzlara zaten *Murçen* "at insanları" demekte idiler, yani, zaten bozkır yaşamına geçmişlerdi. Ancak bu iddianın Hamniganların bir kısmı için geçerli olabileceği ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Zira günümüzde bile hâlâ Tunguzca konuşan Hamniganlar olduğu düşünüldüğünde, Moğollaşma etkisinin bütün Hamniganlar üzerinde aynı derecede olmadığı sonucuna varılabilir. Bu da bazı Hamniganların daha geç tarihlerde bozkır hayatına geçmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

⁴ Burada dikkatten kaçmaması gerek bir husus şudur ki Moğol hayat tarzını benimseyip diğer Tunguzlar tarafından *Murçen* 'at insanları' olarak adlandırılanlar sadece Hamniganların ataları

Baykal ötesinde ve Kuzey Moğolistan'daki Tunguzların Moğollaşma süreci oldukça ilerlemişti (U-Köhalmi 1959: 183). Yüz yıl sonra 18. yüzyılın sonlarında Baykal ötesini ziyaret eden Pallas (Pallas 1778: 194-200), Argun, Onon ve İngoda nehirleri arasında yaşayan Tunguzların dil ve yaşam tarzı bakımından oldukça Moğollaşmış olduklarını, kıyafetlerinin tamamen Moğol olduğunu, sadece saç şekillerinin ve rengineyiği derisinden mamul şapkalarının Tunguz tarzında olduğunu kaydetmektedir. 19. yüzyılın ortalarında, Urulginsk ve Mankovskaya⁵ civarındaki bozkırlarda yaşayan Çita Tunguzlarının dili, güçlü bir Moğol ve Buryat etkisi altında idi (Castren 1856: xv, 71-96). De Pauly (1862: 74) de Nerchinsk Tunguzlarının, nezaketleri ve canlılıkları itibarıyla, huy bakımından "gerçek" Tunguzları hatırlattıklarını, ancak giyim, hayat tarzı ve görünüş bakımından Buryat Moğollarını anımsattıklarını kaydetmektedir. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında, Baykal ötesi Tunguzları yoğun bir Buryatlaşmaya⁶ ve büyük sayıda Rus köylülerinin yerleşiminden sonra da Ruslaşmaya maruz kalmışlardır (U-Köhalmi 1959: 183). 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Transbaykal eyaletinde yaşayan 34,379 Tunguz'dan sadece 4,015 (%16) kişi Tunguzca konuşabilmekteydi. Eyaletin güneyindeki İngoda ve Şilka dikkate alındığında bu oranın daha da düştüğü görülmektedir. Çita bölgesindeki 24,559 çiftçi Tunguz'dan, 17,005'i Rusça ve 5,955'i Buryat Moğolcasını anadili olarak beyan etmiştir. Sadece 1,958 (%8) kişi Tunguzca konuşabilmekte idi, Urulginsk'te 12 kişi, Mankovskaya'da 1,820 kişi. Olovskoe, Şunduinskoe, Ongocon ve Kujertaeva Tunguz bozkır bölgelerinde sakin halk sadece Rusça ve Buryat Moğolcası konuşmakta idi. Moğol sınırındaki Aşka bölgesindeki Tunguzlardan 3,472'si anadilini Buryat Moğolcası, 754'ü Rusça ve sadece 510'u Tunguzca olarak beyan etmiştir. Troitskosavsk bölgesinde ise, Tunguz nüfusu neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı, sadece 5 kişi kendini Tunguz olarak kaydettirmişti (Patkanov 1905: 162, 272-273). 19. yüzyılda, Ruslaşmanın beraberinde Hristiyanlaşmayı da getirdiği anlaşılmaktadır. Zira De Pauly (1862: 74) Ruslara yakın yaşayan Nerçinsk Tunguzları arasında Hristiyan olanların da olduğunu kaydetmektedir⁷. Müteakip otuz yıl içerisinde, bu az sayıda Tunguzca konuşan toplulukların da kayıtlarda tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. 1926-1927 yılındaki sayımda Baykal ötesinin bütün Tunguzları kendilerinin Rus veya Buryat Moğolu olarak beyan ettirmişlerdir (U-Köhalmi 1959: 184). U-Köhalmi (1959: 184-185), Baykal ötesi ve Kuzey Moğolistan'daki Atlı Tunguzların bir kısmının Hamniganların atalarını teşkil ettiğini, bunların da Moğollaşmasının çok erken bir devirde gerçekleştiğini ve dillerinde bulunan birtakım eskicil unsurların Moğollaşmanın Hori-Buryatlar bölgeye gelmeden tamamlandığı görüşündedir. Ancak önce Rus ve daha sonra Sovyet vergi kayıtları ile

---

değildir. Solon Tunguzları, Manegir Tunguzları, Birar Tunguzları ve daha diğer kabileler bu Tunguz şubesi içinde yer almaktadır (Forsyth 2000: 53).

⁵ Urulgisk ve Mankovskaya, isimlerini sırasıyla eski Urul'ga ve Man'kovo Tunguzlarından almaktadır (Atknine 1997: 112)

⁶ 1712-1735 yılları arasında, Baykal ötesine yoğun bir Buryat göçü gerçekleşmiştir. Bu Buryat Moğolları arasında Buryatlaşmış Karanut Tunguzları önemli bir orana sahipti (Dolgikh 1962: 76). Yani kendileri Buryatlaşan Karanut Tunguzlarının daha sonra Baykal ötesi Tunguzlarının Moğollaşmasına katkıda buldukları anlaşılmaktadır.

⁷ Bilhassa meşhur Tunguz Beyi Gantimur'un Rus kültürüne olan hayranlığı neticesinde kendi isteği ile vaftiz olmasının ardından, Nerçinsk bölgesinde, hem Tunguz soyluları hem de sıradan halk arasında Hristiyanlığın hızla yayıldığı anlaşılmaktadır (De Pauly 1862: 74). Dağur asıllı Bey Gantimur'un Ruslara bağlılık ilan etmesi, bölgede Rusların Çing Mançu Hanedanına karşı üstünlüğü ele geçirmesine sebep olmuştur (Lindgreen 1930: 521).

nüfus sayımlarına dayanan bu verilerin tam olarak gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Zira 20. yüzyılın sonlarında, Çita oblastında Evenk Tunguzcasının hâlâ eğitim dili olarak kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur (Sunik ve Bulatova 1990: 104). Yani Tunguz varlığı sadece bir kimlik olarak değil, dilini koruyan bir topluluk olarak bölgede varlığını devam ettirmiştir. Bunun sebebi, göçebe olarak yaşayan Tunguz öbeklerinin Çarlık devrinde ve Sovyetler Birliği'nin erken dönemlerinde yetkililerden kaçınabilmiş olmaları olmalıdır. Nitekim Rusya Federasyonu'nda 2010 yılında yapılan nüfus sayımında, Buryatistan Cumhuriyeti'nde 2974 kişi, Zabaykalski (Baykal ötesi) krayında ise 1387 kişi kendilerini Evenk Tunguzu olarak kaydettirmişlerdir (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Yani mevzu bahis bölgelerde, Tunguzlar, Moğollaşma etkisinden günümüze kadar kendilerini koruyabilmişlerdir.

U-Köhalmi (1959: 176-179), Moğolistan'da yaşayan Hamniganların bir Moğol lehçesi konuşmalarına rağmen, kendilerinin farklı bir kökenden geldiklerinin farkında oldukları düşüncesindedirler. Kendilerini *mongol hamnigan* olarak adlandırmalarının da buna işaret ettiğini, zira benzer bir şekilde Moğollaşmış Tuva Türklerinin de kendilerine *mongol uranhay* dediklerini kaydetmektedir. Bu tespit, Moğolistan'da yaşayan Hamniganların kimlik algıları bakımından, oldukça ilginç bir durumu ortaya koymaktadır. Zira bu tanımlama, Hamniganların bir taraftan kendilerini Moğol kimliğine bağlı gördüklerini ifade ederken, diğer taraftan Tunguzluk ile ilişkili olduklarını göstermektedir, yani Moğol Tunguzlar.

Janhunen (1991: 16; 1996: 829; 1997: 132; 2011: 84), köken olarak, Hamniganların yarı yarıya Moğollardan ve Evenklerden meydana geldiğini belirtirken, aslında zımnen Hamniganların Moğollaşmış Tunguzlar oldukları fikrine karşı çıkmaktadır. Janhunen'in bu iddiası pek muhtemel görünmemektedir. Her şeyden önce, At Tunguzlarının Moğollaşma süreçlerini, bölgeyi ziyaret edenlerin kayıtlarından takip etmek mümkün. Gerek Pallas, gerek De Pauly gerekse Castren bölge Tunguzlarının yaşam tarzlarındaki, kılık kıyafetlerindeki ve dillerindeki Moğol etkisinden açık açık bahsetmektedirler. Hatta dil konusunda, hem Halha Moğolcası hem de Buryat Moğolcası etkisinden bahsedecek kadar ayrıntıya girmektedirler. Yani Tunguz ve Moğol'u birbirinden ayırt edebildikleri gibi, çeşitli Moğol kabileleri arasındaki dillik, halk bilimlik ve budunbilimlik farkları görebilecek kadar da Moğolları iyi tanımakta idiler. Hiçbiri, Tunguzlar arasında yaşayıp Tunguz adını almış veya Tunguz hayat tarzını benimsemiş Moğollardan bahsetmemiştir. İkinci olarak, Moğol dil ve kültürünün hâkim olduğu ve Tunguzları hayat tarzından dile kadar her yönden Moğollaştıran bir çevrede, birtakım Moğolların Tunguzlar arasına karışıp Tunguzlaşması veya onlarla birlikte farklı bir etnik topluluk meydana getirmeleri beklenmez. Hele böyle bir ortamda Moğolların "Tunguz" adını alması hiç beklenmez. Böyle bir karışma durumunda, Tunguzların Moğollar arasında eriyip Moğollaşması beklenir. Hülasa adı Hamnigan olan, yani adı Moğolcada Evenk Tunguzu manasına gelen bir topluluk arasında Moğolların da bulunduğu varsaymayı gerektirecek herhangi bir sebep yoktur.

Dağılım, Yerleşim ve Nüfus

Hamniganların tabii anavatanı, Baykal ötesi (*Transbaikalia*) olarak adlandırılan bölgede, Kuzeydoğu Moğolistan ile Kuzeybatı Mançurya'da, Onon ve Argun nehirleri

havzaları arasındaki arazidedir. Onon nehrinin kollarından olan Onon Borzya ırmağı havzası ve Argun nehrinin kollarından olan Yukarı Borzya, Orta Borzya, Aşağı Borzya, Gazimur ve Urulyunguy ırmaklarının havzaları, yerleşimin ağırlık merkezini teşkil etmektedir. Onon nehrinin kollarından olan İngoda ve Aga ırmaklarının havzalarında da Hamnigan topluluklarının yaşadığı bilinmektedir. Tarihî olarak Hamnigan yerleşiminin Argun nehrinin sağ kıyıları kapsayıp kapsamadığı açık olmamakla birlikte, yakın zamanlarda, Bargu (Barga) bozkırının bazı bölgelerine, bilhassa Hamniganlar tarafından *Gurban Gol* ve Ruslar tarafından *Trikreç*'ye olarak adlandırılan Üç Su bölgesi ile İmin, Mergel ve Haylar ırmakları havzalarına Hamniganların göç edip yerleştiği bilinmektedir. 19. yüzyılın sonlarında, bu bölgedeki At Tunguzları olarak adlandırılan Tunguz topluluğunun nüfusu 25,000 civarında idi. Bu nüfusun 5,000 kadarını Hamniganların teşkil ettiği tahmin edilmektedir (Janhunen 2005: 9, Janhunen 2011: 83-84).

Yukarıda da zikredildiği üzere, günümüzde Hamnigan yerleşim alanı, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Moğolistan olmak üzere üç ülke arasında bölünmüştür. Rusya Federasyonu'nda Zabaykalski krayında bulunan Çita oblastına bağlı Nerçinsk okruğu, Çin Halk Cumhuriyeti'nde İç Moğolistan'ın Hülün Buir aймаğına bağlı Eski Bargut sancağının (*Çen Baerhu Ki*) Evenk sumu (*Evenke sumu*) ve Moğolistan'da Kentey aймаğının Dadal sumu Hamnigan nüfusunun yoğunlaştığı bölgelerdir.

Hamniganların Baykal ötesindeki tarihî anavatanı olduğu farz edilen bugünkü Rusya Federasyonu'nun Zabaykalski krayında, Onon nehri boyunca, Çita oblastına bağlı Kyriski, Akşinski, Karimski, Şilinski ve Ononski rayonları ile Muhtar Agin-Buryat okruğuna bağlı Aga, Duldurginski ve Mogoytuyski rayonlarında yaşamaktadırlar (Gruntov 20.12.2016: 1). Gruntov'un (20.12.2016: 1) buradaki nüfuslarının 2,000 civarında olduğunu iddia etmesine rağmen, Buryat Moğollarının bir alt şubesi olarak kabul edilmeleri (Janhunen 1996: 829) sebebiyle, sayılarının tam olarak kaç olduğu bilinmemektedir. Ancak bölgenin doğusunda hâlâ bazı köylerde Hamniganların nüfusun çoğunluğunu teşkil ettikleri düşünülmektedir (Janhunen 1997: 130).

Moğolistan'da yaşayan Hamniganlar, yukarıda da zikredildiği gibi yoğun olarak Kentey aймаğının Dadal sumunda yaşamakla birlikte, bu aймаğın diğer sumları ile Dornod ve Selenga aymaklarının sumlarında da bulunmaktadır. Bu bölgelerde Buryat Moğolları ile karışık olarak yaşayan Hamniganların yaşam tarzları, tamamen Buryatlarınki ile karışmış durumdadır. Moğolistan'da 2000 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında, 574 kişi kendini Hamnigan olarak tanımlamış olmakla birlikte, günümüzde Hamniganların tam sayısını ve Hamnigan nüfusu içerisinde Hamnigan Moğolcasını konuşabilenlerin oranını tespit etmek mümkün görünmemektedir (Yu 2011: 1-2). 1987 yılında bu nüfusun 1,000 civarında olduğu (Krauss 1997: 15) dikkate alındığına, Hamniganların çok çabuk erdiği anlaşılmaktadır. On üç yıl içerisinde nüfus neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Geçmişte Selenga aймаğının Yöröö sumuna da adını veren Yöröö nehri havzasında da Hamniganların yoğun olarak yaşadığı, ancak günümüzde bu Hamnigan nüfusunun ortadan kalktığı anlaşılmaktadır (U-Köhalmi 1959: 164). Günümüzde Moğolistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan bu Hamnigan nüfusunun iki aşamada oluştuğu ileri sürülmektedir. Zira halk arasında, Rus Devrimi sonrasında gelen Hamniganlar ve Rus Devrimi'nden önce orada olan Hamniganlar olmak üzere, iki

türlü Hamnigan olduğu iddia edilmektedir. Rus Devrimi sonrasında bölgeye gelen Hamniganlar, bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Buryatistan Cumhuriyeti'nde olan anayurtlarını, 1918 yılında terk edip Moğolistan'a gelmişlerdir (Yu 2011: 3). 1689 Nerçinsk Anlaşması neticesinde bölgenin Rusya sınırları içerisinde kalması sonrasında, bölgeye yoğun bir Rus göçünün gerçekleşmesini müteakip, 1700 yılında birtakım Hamnigan'ın kuzeydoğu Moğolistan'a göç ettiğine dair kayıtlar da mevcuttur (Janhunen 1996: 829; Wurm 1996b: 816). Bu yönüyle, Kuzeydoğu Moğolistan'daki Hamnigan nüfusunun oluşmasının aşamaları hakkındaki umumi kabul sorunsuz gibi görünmektedir. Ancak burada cevapsız olan bir soru var. O da mezkûr bölgede, 1700 yılı öncesinde Hamnigan nüfusunun bulunup bulunmadığı sorusudur. Bu sorunun cevabının olumlu olması pek muhtemeldir. Zira Hamnigan nüfusunun göç etmek için burayı seçmesinde, pekâlâ 1700 göçünün öncesinde yerleşik bir Hamnigan nüfusunun bulunmuş olması ihtimal dahilindedir ki bölgeye yapılan 1918 göçünün sebebi de bu olmalı⁸. Hülâsa, günümüzde Kuzeydoğu Moğolistan'da yaşayan Hamnigan topluluğu pek tabi olarak iki aşamada değil, belki üç belki de daha fazla aşamada ortaya çıkmış olabilir. Rusların bölgeye gelmesinden önce, sınırların da çok daha geçirgen olduğu dikkate alındığı zaman, bu ihtimal oldukça kuvvet kazanmaktadır. Kuzeydoğu Moğolistan'ın her zaman Hamnigan anavatanının bir parçası olmuş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Günümüzde, Çin Halk Cumhuriyeti'nde, dilleri ve tarihî gelişimleri birbirinden farklı üç ayrı Tunguz öbeği, resmî olarak Evenk (Evenke) adı altında tanınmaktadır⁹: Solon Evenkleri (Suolun Evenke), Tunguz Evenkleri (Tonggusi Evenke) ve Yakut Evenkleri (Yakute Evenke). 1982 sayımında nüfusları 19,000 olan Evenklerin %90 civarındaki oranını Solonlar teşkil etmekte idi. Yakut¹⁰ veya Ren Geyiği Tunguzlarının sayısı 200'ün altına düşmüştü. Diğer adı Hamnigan Evenkleri olan Tunguz Evenklerinin sayısı ise 1,600 civarında idi. 1992'de ise, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Evenk sayısı 29,000'e yükselmışti ve bu nüfusun yine %90 civarındaki bir oranını Solonlar oluşturmaktaydı (Tsumgari 1992: 83-84; Krauss 1997: 15; Tsumgari 2009: 1-2). Yakut Tunguzlarının sayısının daha da düşmüş olma ihtimalinin yüksek olduğu dikkate alındığında, geriye kalan resmî Evenk nüfusunun tamamına yakınının Hamniganlardan oluşuyor olması gerekir. 2000 nüfus sayımında ise, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki toplam Evenk Tunguzu sayısı 30,505'e yükselmiştir. (Russell ve Cohn 2012a: 8). Bu nüfus içerisinde de Hamniganların sayısının 2,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Janhunen 2005: 13; Janhunen 2011: 84). Ülkedeki Hamnigan nüfusu, İç Moğolistan'ın Hülün Buir aймаğında, iki ayrı öbek hâlinde yaşamaktadır. Daha küçük olan öbek, ağırlıklı olarak Solon yerleşim yeri olan ve Şineken nehri boyunca uzanan Muhtar Evenk Sancağında (Evenke-zu Ziji Kı) yaşarken, büyük olan öbek, Mergel nehri

⁸ Zaten göç etmek zorunda kalan insanların kendilerine benzer toplulukların buldukları yerlere göç etmeyi tercih etmeleri umumi bir davranış biçimi değil mi? Bilhassa toplum tarafından gerçekleştirilen toplu göç olayları için bu durum daha fazla geçerlidir. Ekonomik sebeplerle yapılan şahsi göçler bu duruma istisna teşkil edebilir ki bu tür göçte bile benzer durumların etkili olması nadirattan değildir.

⁹ Çin Halk Cumhuriyeti'nde, beş ayrı Tunguz şubesine, resmî olarak, milliyet statüsü verilmiştir: *Evenke* "Evenk Tunguzları", *Elunçun* "Oroçen Tunguzları", *Heje* "Nanay (Goldi) Tunguzları", *Man* "Mançu Tunguzları" ve *Şibo* "Sibe Tunguzları" (Tsumgari 1997: 175).

¹⁰ Yakutistan civarından buraya geldikleri için onlara bu isim verilmektedir (Tsumgari 1992: 83).

havzasında, az önce zikredilen Muhtar Evenk Sancağının kuzeyinde bulunan Eski Bargut Sancağının (Çen Baerhu Kı) Evenk sumunda (Evenke Sumu) meskûndurlar. Yakut Evenk yerleşiminin merkezi ise, Argun Sol Sancağının (Eerguna Zuo Kı) kuzeyinde yer alan Oluguya Evenk Yerleşimidir (Aoluguya Evenke-zu Şiang) (Tsumgari 1992: 84; Janhunen 1997: 130).

Dil Durumu ve Dil İlişkileri

Hamniganların günümüz itibarıyla yaşadıkları üç ayrı ülkede, farklı farklı dillik manzaralar arz ettikleri görülmektedir. Topluluğun tabii dilleri addedilebilecek Tunguzca ve Moğolcanın yanında, buldukları çevrenin barındırdığı etnik ve dillik çeşitliliğe göre dil dağarcıkları da çeşitlenmektedir. Hamniganlar, çeşitli Moğol değişkelerinden, Hint-Avrupa dili olan Rusçaya ve Çin-Tibet dili olan Çinceye kadar çeşitlenen çok dilli bir alanda yaşamaktadırlar. Bu durum, Hamniganların buldukları ülkeye göre çok değişkeli veya çok dilli ya da hem çok değişkeli hem de çok dilli bir dil yapısına sahip olmalarına sebep olmuştur. Tabii dilleri olan Hamnigan Moğolcası ve Evenk Tunguzcası bakımından da bağdaşık bir durumda olmadıkları görülmektedir. Bu çoklu durum sebebiyle, Hamniganların dil durumu ve dil ilişkileri incelenirken, hem kendi tabii dilleri arasındaki ilişkiler, hem de komşu dil ve değişkelerle olan ilişkileri dikkate alınmalıdır.

Geçmişte Hamniganlar iki Evenk ağız ve iki Moğol ağız konuşmakta idiler. Bu ağızlar, Hamniganların Çin'e göç etmeden önce yaşadıkları bölgeler ile ilişkilidir. Bunlar Urulyunguy (Urulga) ve Borzya (Mankovo) Hamnigan Moğolcası ağızları ile Urulyunguy (Urulga) ve Borzya (Mankovo) Tunguz ağızları idi. Urulyunguy ağızları, günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan Urulyunguy nehri ile ilişkilidir. Borzya ağızları ise, yine günümüzde Rusya Federasyonu topraklarında bulunan Yukarı-Borzya nehri ile alakalıdır. Günümüzde ise, Mergel havzasındaki Hamniganların dilinde, iki Evenk ağızının ama sadece bir Moğol ağızının yaşadığı görülmektedir. Yaşayan Hamnigan Moğolcası ağızı, Urulyunguy ağızıdır ve her iki Evenk Tunguzcası ağızı ile ortaklaşa durumdadır. Borzya Evenk Tunguzcası ağızının Solonların diline benzeyen yönleri bulunmaktadır. Bunun sebebi her ikisinin de Eski Mañçurya Evenk Tunguzcasının koşut dalları olmalarıdır. Urulyunguy Evenk Tunguzcası ağızı ise, Yakut Evenklerinin ve Oroçen Tunguzlarının konuştukları ağızların da mensup olduğu Sibirya Evenk Tunguzcasının bir alt koludur (Janhunen 1991: 12-13; Janhunen 1997: 132-133; Janhunen 2005: 17-18). Hamniganların konuştukları Evenk Tunguzcasının Tunguzca içerisindeki yerini belirleme konusunda herhangi bir sorun olmamakla birlikte, aynı şeyi konuştukları Moğolca için söylemek mümkün değil. Hem resmîyette hem de dilbilimciler arasında Hamnigan Moğolcasının Genel Moğolca içerisindeki durumu tartışma konusudur. Hamnigan Moğolcası, Moğolistan ve Rusya Federasyonu'nda resmî olarak Buryat Moğolcasının altına yerleştirilirken, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yok sayılmaktadır. Çoęu Buryat dilbilimcinin Hamnigan Moğolcasını Buryat Moğolcasının bir ağızı kabul etmesine (Skribnik 2011: 104) rağmen, Hamnigan Moğolcası, iç hususiyetleri itibarıyla, herhangi bir Moğol lehçesinin alt dalı değil, başlı başına bir Moğol lehçesidir. Barındırdığı eskicil unsurlar yönünden, diğer Moğol lehçelerinden farklı olarak doğrudan Orta Moğolcaya bağlı gibi görünmektedir. Diğer Moğol lehçelerinde bulunan Orta Moğolca devresi sonrasında ortaya çıkmış hususiyetlerin hiçbiri Hamnigan Moğolcasında mevcut değildir (Janhunen 2011: 85)

Günümüzde, Rusya Federasyonu sınırları içerisinde, Hamniganların anavatanı olan bölgede, Hamnigan Moğolcası veya Evenk Tunguzcası konuşan hiç Hamnigan'ın kalmadığı ve tamamen Buryat Moğolcası ve Rusça konuşanlar arasında eridikleri düşünülmektedir (Janhunen 2005: 13). Bu durum, Buryat Moğollarına komşu olarak yaşayan Evenk Tunguzlarının, genel olarak neticede dillerini Buryat Moğolcasına değiştirme eğiliminde oldukları (Wurm 1996a: 976, Atkinine 1997: 119) gerçeğinin bir parçasıdır. Yukarıda zaten, umumi olarak Buryatlara komşu Tunguzların Buryatlaşmasından ve Moğollaşmasından bahsedilmişti.

Günümüzde, Moğolistan Hamniganlarının sadece Moğolca konuştukları ve resmî dilinin Buryat Moğolcasının bir ağızcığı olarak kabul edildiği görülmektedir. Buryat Moğolcası ise Halha Moğolcası ve Oyrat Moğolcası ile birlikte Moğolcanın üç büyük ağzından bir olarak kabul edilmektedir (Yu 2011: 3). Yani Hamniganların konuştuğu dil, Moğolistan'da resmî olarak Halha Moğolcasının bir alt dalıdır. Moğolluk bilimciler arasında da, Moğolistan'da yaşayan Hamniganların dilinin yerini Halha Moğolcasının aldığına dair umumi bir kanı, hâkim gibi görünmektedir (U-Köhalmi 1959: 185, Janhunen 1996: 829, Janhunen 1997: 129, Yu 2011: 3)¹¹. Ancak bu kanı sorgulanmaya değer bir durumdur. Moğolistan'da yaşayan Hamniganların dilinin, diğer ülkelerde yaşayan Hamniganlara göre, Halha Moğolcasına daha yakın bir hâl aldığından şüphe yoktur. Zira memlekette eğitim-öğretim ve diğer resmî işler başta olmak üzere, bütün toplum hayatı, büyük oranda ülkenin ölçünlü dili olan Merkezî Moğolcanın Halha lehçesi ile yürütülmektedir¹². Hamniganların yaşadığı bölgedeki günlük konuşma dili ise, Buryat Moğolcasının Hori ağzının Aga ağızcığıdır (U-Köhalmi 1959: 165). Bu sebeple Hamniganlarının dilinin Buryat Moğolcasından da, hatta Halha Moğolcasından daha fazla, etkilenmiş olması gayet olağan bir durumdur. Ancak, resmî sınıflandırmadan anlaşılmalıdır ki Moğolistan'daki Hamniganların dili sadece Halha Moğolcasından değil, altında tasnif edildiği Buryat Moğolcasından dahi farklılık arz etmektedir. Aksi takdirde Hamniganların dili doğrudan Buryat Moğolcası olarak adlandırılmalı idi. Bu sınıflandırmadan çıkan sonuç, Moğolistan'da yaşayan Hamniganların dilinin hem Buryat Moğolcasından hem de Halha Moğolcasından yoğun bir şekilde etkilendiğidir. Hamniganların dilinin Buryat Moğolcasının altında tasnif edilmiş olmasının sebebi ise, Hamniganların yaşadığı bölgede gündelik konuşma dilinin Buryat Moğolcası olmasından dolayı, tabii olarak, Hamnigan Moğolcasının Buryat Moğolcasından yoğun bir şekilde etkilenmiş olması sebebiyle, resmî bakış açısı ile Hamniganların dilinin Buryat Moğolcasına, Halha Moğolcasından daha yakın görünmesi olmalıdır. Moğolistan'da konuşulan Hamnigan Moğolcasının Buryat Moğolcasından farklı olduğunun bir diğer delili ise, Hamniganların Buryat Moğolcası konuşurları ile karşılıklı anlaşabildiğine ve hatta bazı Buryat Moğollarının Hamnigan

¹¹ Benzer bir eğilimin Moğolistan Buryatlarının dili için de mevcut olduğu görülmektedir (Yu 2011: 3).

¹² Bu durumu, Türkiye'de yaşayan Doğu Türkistanlı Kazakların veya Uygurların dili ile karşılaştırmak belki daha aydınlatıcı olabilir. Bu topluluklardan bazı bireylerin Kazak Türkçesini veya Uygur Türkçesini artık konuşmadıkları doğrudur. Ancak bunun sebebi toplum hayatında kullanılmadığı için bu şahısların bu lehçeleri unutmuş veya hiç öğrenmemiş olmalarıdır. Bu lehçeleri konuşan şahısların dillerinin Türkiye Türkçesinin bir ağız hâline geldiği iddia edilemez. Ancak konuştukları dil, Türkiye Türkçesinin etkisi altındadır denilebilir. Benzer bir durum, belki daha yoğun bir oranda, Moğolistan'daki Hamniganların dili için de geçerli olmalı.

Moğolcası konuşabildiğine (Wurm ve Rachewiltz 1996: 910) dair kayıtlardır. Hamniganların konuştuğu dilin Buryat Moğolcasının bir alt şubesi olması durumunda, karşılıklı anlaşılabilirliğin veya birtakım Buryat Moğollarının Hamniganların dilini konuşabilmeleri kayda değer bir durum teşkil etmezdi. 1959 yılında bölgeye seyahat eden K. U-Köhalmi, Moğolistan'da yaşayan Hamniganların dilinde hâlâ Evenk Tunguzcasının etkilerinin görülebildiğini, hatta görüştüğü bazı Hamniganların yakınlarda bulunan bir derenin yanında Tunguzca konuşan bir avcının yaşadığını söylediklerini kaydetmiştir (U-Köhalmi 1959: 164 vd.). 2009 yılında da, Evenk Tunguzcası konuşmamakla birlikte, 70 yaşın üzerindeki bazı Hamniganların birkaç Evenk Tunguzcası kelime hatırladıklarını Shimunek'in kaydettiğini, günümüzde ise bu etkinin tamamen ortadan kalktığını Yu (2011: 2) aktarmaktadır. Anlaşılmaktadır ki Moğolistan Hamniganları arasında, kendileri de Evenk Tunguzcası konuşmayı bilmeyen fakat birkaç Tunguzca kelime hatırlayan yaşlı neslin ortadan kalkması ile birlikte, Tunguzluk izleri tamamen ortadan kalkarak Moğollaşma süreci artık son haddine varmıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi, Kentey aймаğı dışında, Kuzey Moğolistan'da yer alan Selenga aймаğında da Hamniganların yaşadığına dair kayıtlar mevcuttur. Bilhassa Orhon nehrinin kollarından olan Yöröö (İro) suyunun kıyılarında yaşadıkları için Yöröö (İro) Hamniganları denilen Hamnigan öbeği üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Shimunek (2016: 13-28), Moğol Tunguzluk Bilimci L. Mişig'in 1963 yılında gerçekleştirdiği saha araştırmalarının sonuçları üzerinde yaptığı dilbilimlik çalışma neticesinde, bu Hamnigan öbeğinin yakın bir zamana kadar Tunguzca konuştuğunu ortaya koymuştur.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan Hamnigan topluluğu, Moğolistan'daki nüfusa nazaran, dil bakımından çok daha karmaşık bir manzara arz etmektedir. Toplulukta hem Moğolcanın hem de Evenk Tunguzcasının anadili olarak öğrenildiği görülmektedir. Toplumun üçte biri anadili olarak sadece Hamnigan Moğolcası öğrenirken, üçte ikisi küçük yaştan itibaren Hamnigan Moğolcasını ve Evenk Tunguzcasını birlikte öğrenmektedir. Hamniganların kendi aralarında kullandıkları cemiyet dili Hamnigan Moğolcasıdır. Topluluğun Evenk Tunguzcasını bilen kısmı, bu dili evde konuşulan bir aile dili olarak kullanırken cemiyet içerisinde her zaman Hamnigan Moğolcasını kullanmaktadırlar. Bu iki dilli Hamniganlar için, Hamnigan Moğolcası ve Evenk Tunguzcası arasında birincil dil - ikincil dil ilişkisi yoktur. Bunlarda etnik iki dillilik mevcuttur ve her iki dile de ayrı ayrı topluluk vazifeler yüklemektedirler. Ancak Hamnigan toplumunda baskın dilin Hamnigan Moğolcası olduğu söylenebilir. Tek dilli (sadece Hamnigan Moğolcası konuşan) ve iki dilli (Hamnigan Moğolcası ve Evenk Tunguzcası konuşan) Hamniganlar, sadece okul öncesi çocukları ile orta yaşlı ve yaşlı hanımlar ile sınırlıdır. Yani Hamniganlar toplum hayatına karışmaya başlamalarından itibaren çok dilli ve çok değişikli hâle gelmektedirler. Burada üzerinde durulması gereken bir konu, Hamniganlar arasında tek dilliliğin sadece Hamnigan Moğolcası ile olduğudur. Sadece Evenk Tunguzcası konuşan Hamniganlar bulunmamaktadır. Hamniganlar, Hamnigan olmayanlar ile konuşurken çok ender olarak kendi dillerini kullanırlar. Sadece iki dilli yaşlıların nadiren Solonlar ve Oroçenler ile konuşurken Evenk Tunguzcasını kullandıkları kaydedilmiştir. Hamniganların büyük çoğunluğu, çevredeki en yaygın dillerden biri olan Buryat Moğolcasını ve İç Moğolistan'ın Klasik Moğolca temelli ölçünlü dilini de bilmektedirler. Bilhassa Şineken nehri boyunca

yaşayan Hamniganlar arasında Buryat Moğolcası – Hamnigan Moğolcası iki değişikliğinin çok yaygın olduğu ve Evenk Tunguzcasının oldukça zayıfladığı görülmektedir. Bu Hamnigan öbeği içerisinde, Evenk Tunguzcası konuşanların sayısı yok denilecek kadar azalmıştır. İç Moğolistan'daki ölçünlü dilin kullanımının da Hamniganlar arasında karışık bir manzara arz ettiği görülmektedir. Bazı Hamniganların Hamnigan Moğolcası ile Ölçünlü Moğolca arasında kesin çizgiler çizerek, her iki lehçeye ayrı ayrı içtimai görevler yüklediği görülürken, bazı Hamniganların iki lehçeyi birbirine karıştırarak konuştukları görülmektedir¹³. Çin'de yaşayan birtakım Hamniganların dili ayrıca Güney Moğolcanın Horçin ağzından da etkilenmiştir. Bilhassa Mergel bölgesindeki Eski Bargut Sancağında, sancaktaki yönetim kadrolarının ana ağız olan Horçin ağızı, sancakta yaşayan Hamniganlar arasında muteber dil konumundadır¹⁴. Fakat Hamniganların dâhil olduğu dil ilişkileri içerisinde en ilginç olanı, Hamniganlar arasında yaşayan birtakım Han Çinlilerinin de günlük dil olarak Hamnigan Moğolcasını benimsemiş olmalarıdır. Bilhassa Hamniganlar arasında yaşayan Çinli ailelerin çocuklarının, Hamnigan Moğolcasının etkin bir şekilde cemiyyet dili olarak kullanılması sebebiyle, Hamnigan Moğolcasını akıcı bir şekilde öğrendikleri görülmektedir. Benzer bir durum diğer Moğol deşışkelerini konuşan ailelerin çocuklarında da görülmektedir (Janhunen 1996: 829, 831, 833; Wurm 1996b: 816-817; Janhunen 2005: 20; Salminen 2007: 254).

Yukarıda, Çin'de üç ayrı Evenk Tunguzu öbeğinin resmî olarak Evenk kimliği altında tasnif edildiğinden ve bu nüfusun %90 gibi yüksek bir oranını Solonların oluşturduğundan bahsedilmişti. İşte Evenk nüfusu içerisindeki bu yüksek oranlarından olacak, Çince de Evenkçe denilince bilhassa Solonların dili anlaşılmakta ve diğer ikisi bu Evenk ağzının alt şubeleri olarak algılanmaktadır. Oysa Tunguzcanın kendi içerisindeki taksimatına bakıldığında, Solonların dili gibi, Yakut Evenklerinin (diğer adı Oluguya Evenkleri) ve Hamniganların (diğer adı Tunguz Evenkleri) dili de, aynı Çin'de resmen milliyet olarak tanınmış bir diğer Tunguz şubesi olan Oroçenlerin (Elunçun) dili gibi, Evenk Tunguzcasının bağımsız ağzlarını teşkil etmektedir. Solonların dilinin ise, Evenk Tunguzcasının çok farklılaşmış bir ağız mı, yoksa bağımsız bir Tunguz lehçesi mi olduğu konusu tartışmalıdır (Tsumgari 1992: 83-84; Tsumgari 2009: 1-2,)¹⁵. Yani her

¹³ İç Moğolistan'da, kırlık kesimde, Han Çinlileri dışındaki bütün çocuklar Ölçünlü Moğolca ile eğitim görmektedirler. Ölçünlü Moğolca ayrıca, yönetim dili, radyo - televizyon dili ve İç Moğolistan'ın Han Çinlisi olmayan nüfusu için gazete ve kitap dili olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple Ölçünlü Moğolca, bölgede, Hamniganlar, Dağur Moğolları, Buryat Moğolları ve Evenk Tunguzları gibi azınlık milliyetlerinin ikinci veya üçüncü dili hâline gelmiştir. Hülün Buir'de, Ölçünlü Moğolcanın neredeyse hiç etkisi altına alamadığı iki azınlık öbeği, Yakut Evenkleri ve Oroçen Tunguzlarıdır. (Janhunen 1996: 833).

¹⁴ Çin Halk Cumhuriyeti'nde bulunan Moğol lehçelerinin birbirleri ve başka diller ile olan ilişkilerinin yanında, Çin'in umumi dil hiyerarşisi içerisindeki topluluk durumları hakkında ayrıntılı bilgi için Abdurrazak Peler 2012'ye bakılabilir.

¹⁵ Diğer bir sınıflandırmaya göre ise, Evenk Tunguzcası, Oroçen Tunguzcası, Solon Tunguzcası ve Negidal Tunguzcası birlikte Kuzeybatı Tunguzcayı teşkil etmektedir (Grenoble ve Whaley 2003: 97). Daha eski başka bir diğer sınıflandırmaya göre ise Evenk Tunguzcası, Even (Lamut) Tunguzcası, Negidal Tunguzcası ve Solon Tunguzcası Kuzey Tunguzcayı teşkil ederken, Mançu Tunguzcası, Nanay (Goldi) Tunguzcası, Ulça Tunguzcası, Orok Tunguzcası, Udehe Tunguzcası ve Oroçen Tunguzcası Güney Tunguzcayı oluşturmaktadır (Menges 1968: 27). Bir diğer tasnife göre Evenk Tunguzcası ve Even Tunguzcası Kuzey Tunguzcayı oluştururken, Oroken Tunguzcası, Negidal Tunguzcası, Solon Tunguzcası ve Manegir Tunguzcası Evenk

hâlükârda Yakut Evenklerinin ve Hamniganların dilini Solonların dili altında tasnif etmek, dilbilimlik olarak mümkün görünmemektedir. Hamniganların kullandıkları Evenk Tunguzcası ağzının Çin Halk Cumhuriyeti'nde en çok çocuk konuşura sahip olan Evenk değişkesi olmak (Salminen 2007: 245; <https://www.ethnologue.com/language/evn>) gibi bir hususiyete sahip olması, onu ülkedeki geleceği en sağlam Evenk Tunguzcası değişkesi konumuna oturtmaktadır. Ancak, İç Moğolistan'daki Evenkçe Moğolca iki dilliliği sebebiyle, Hamnigan Evenkçesinde bol miktarda Moğolca ödünç kelime bulunmaktadır. Hamnigan Evenkçesinde, Solonca ile ortak olan birtakım Moğolca kelimeler de mevcuttur. Birçok Rusça ödünç kelime de bulunmaktadır. Fakat Çince ödünç kelime sayısı sınırlıdır (Tsumgari 1992: 88).

İlginç bir şekilde, Rusça hâlâ Çin'de yaşayan birçok Hamnigan tarafından yüksek medeniyet dili olarak kabul görmektedir ve yakın bir geçmişe kadar yetişkin erkekler arasında Rusça konuşabilme yaygındı. Ancak yerini Mandarin Çincesi almaktadır. Mançuko devrinde, (1931-1945) eğitim dili Japonca idi. Bundan dolayı, çok yaşlı neslin arasında az da olsa Japonca bilgisine sahip olanların bulunması muhtemeldir. Daha sonra, Japoncanın yerine Çince onun yerine geçti ve şu anda bölgede yaşayan farklı kökenden gelen insanlar arasında ortak iletişim dil hâline gelmiştir. Tabii olarak Hamniganlar da bundan etkilenmektedir. Yine de Hamniganlar arasında Çince bilenlerin oranı oldukça düşüktür (Janhunen 2005: 20-21). Ancak, Solon Tunguzlarında olduğu gibi, Hamniganlar nüfusu içerisinde de, Moğolcanın yanında, Çince bilen bayanlar mevcuttur. (Janhunen 1988: 345).

Sonuç

Tarihî anavatanları bugünkü Rusya Federasyonu'nun Zabaykalski krayı olan Hamniganlar, 17.-20. yüzyıllar arasında anavatanlarında cereyan eden siyasi olaylar neticesinde, günümüzde Rusya Federasyonu, Moğolistan ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere, üç ülkeye dağılmış durumdadırlar. Hamniganlar, bu üç ülkenin hiçbirinde resmî olarak Hamnigan kimliği altında tanınmamaktadırlar. Rusya Federasyonu'nda Buryat, Moğolistan'da Moğol ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Evenk olarak tanınmaktadırlar.

Kökenleri itibarıyla Tunguz oldukları anlaşılan Hamniganlar – ki Hamnigan kelimesi de zaten Moğolcada Tunguz manasına gelmektedir – 17., 18. ve 19. yüzyıllar boyunca, önce Halha Moğollarının tesirinde kalarak gerek yaşam tarzı bakımından gerekse dil bakımından Moğollaşmışlar, daha sonra da bölgeye gerçekleşen yoğun Buryat göçü neticesinde, Buryat Moğollarının tesirinde kalmışlardır. Rusların Baykal ötesine yoğun şekilde yerleşmelerinin ardından ise, Hristiyanlaşma ve Ruslaşma başlamıştır.

Tunguzcasının alt dallarını teşkil etmektedir. Güney Tunguzca ise Güneydoğu Tunguzca ve Güneybatı Tunguzca olarak ikiye ayrılmaktadır. Güneydoğu Tunguzca; Nanay (Goldi, Hejen) Tunguzcası, Akani Tunguzcası, Birar Tunguzcası, Kilen Tunguzcası, Samagir Tunguzcası, Orok Tunguzcası, Ulça Tunguzcası, Oroçen Tunguzcası ve Udehe Tunguzcasından meydana gelirken, Güneybatı Tunguzca; Mançu Tunguzcasından ve Sibe Tunguzcasından oluşmaktadır (Russell ve Cohn 2012b: 5). Tunguz lehçelerinin tasnifi konusundaki meseleler üzerine ayrıntılı bilgi için Menges'in çalışmasına bakılabilir.

Özleri itibarıyla Hamnigan Moğolcası ve Evenk Tunguzcası olmak üzere iki dilli bir halk olan Hamniganlar, günümüzde, yaşadıkları üç ülkede dil cihetinden de çeşitlilik arz etmektedirler. Anavatanlarında, dil olarak büyük oranda Buryatlaşmışlar veya Ruslaşmışlardır. Hâlihazırda Rusya Federasyonu'nun Baykal ötesi bölgelerinde, Hamnigan Moğolcasını konuşan kimsenin kalıp kalmadığı konusunda bir veri olmamakla birlikte, eğer varsa birkaç yaşlı dışında kimsenin kalmadığı tahmin edilmektedir. Yakın zamana kadar Hamniganlar tarafından Evenk Tunguzcasının da konuşulduğuna dair ciddi verilerin olduğu Moğolistan'da ise, Hamniganların konuştuğu Moğolcanın büyük oranda Buryat Moğolcasından ve ülkenin resmî ölçünlü dili olan Halha Moğolcasından ciddi şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Hatta ülkede Hamnigan Moğolcası, Buryat Moğolcasının bir alt kolu, Buryat Moğolcası ise Halha Moğolcasının bir ağızı kabul edilmektedir. Yani Hamnigan Moğolcası, Halha Moğolcasının altında tasnif edilmektedir. Oysa Hamnigan Moğolcası barındırdığı eskicil hususiyetler itibarıyla başlı başına bir lehçedir. Hamniganların dillerini en iyi şekilde muhafaza ettikleri ülkenin Çin Halk Cumhuriyeti olduğu görülmektedir. Hamniganlar bu ülkede hem Hamnigan Moğolcasını hem de Evenk Tunguzcasını muhafaza etmektedirler. Topluluğun bir kısmı sadece Hamnigan Moğolcası konuşurken, diğer kısmı hem Hamnigan Moğolcası hem de Evenk Tunguzcası konuşmaktadır. Hamniganlar, bu iki dilliliğin yanında, içerisinde yaşadıkları cemiyetin etnik çeşitliliği sebebiyle, Çince ve Moğolcanın farklı değişkelerini de günlük hayatlarında kullanmak durumundadırlar. Dil bakımından en sağlam durumdaki Hamnigan öbeği olan Çin'deki Hamniganlar, gelecekte, şüphesiz ülkedeki bütün etnik azınlıklar gibi Çincenin ve büyük Çinli nüfusunun baskısını hissedeceklerdir. Hamniganlar ve dilleri için bir diğer tehdidi ise, İç Moğolistan'da yaşayan bütün Moğol kökenli azınlıklar gibi, Ölçünlü Moğolcanın gün geçtikçe artan etkinliği oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDURRAZAK PELER, Gökçe Yükselen, (2012), "Günümüzde Kuzey ve Kuzey Batı Çin'de Konuşulan Çin-Tibet Dilleri Dışındaki Dillerin Durumu I: Altay Dilleri 1 – Moğolca", **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, VII, 4, 3301-3335.

ATKNINE, Victor, (1997), "The Evenki Language from Yenisei to Sakhalin", **Northern Minority Languages: Problems of Survival – Senri Ethnological Studies**, 44: 109-121.

CASTREN, M. A., (1856), **Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis**, (Yay. Anton SCHIEFNER), St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen der Wissenschaften.

COLLIS, Dirmid R. F. COLLIS, (1990), **Arctic Languages. An Awakening**, Paris: Unesco.

DE PAULY, T., (1862), **Description Ethnographique des Peuples de la Russie**, St. Petersburg: Imprimerie de F. Bellizard.

DOLGIKH, B. O., (1962), "Contributions to the History of the Buryat People", ***Studies in Siberian Ethnogenesis***, (ed. H. N. MICHAEL), Toronto: University of Toronto Press, 73-101.

FORSYTH, James, (2000), ***A History of the Peoples of Siberia – Russia's North Asian Colony 1581-1990***, Cambridge: Cambridge University Press.

GRENOBLE Lenore A. ve Lindsay J. WHALEY, (2003), "The Case for Dialect Continua in Tungusic: Plural Morphology", ***Current Trends in Caucasian, East European and Inner Asian Linguistics: Papers in Honor of Howard I. Aronson***, (ed. Dee Ann Holisky ve Kevin Tuite), Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

HOLISKY, Dee Ann ve Kevin TUIE, (ed.), (2003), ***Current Trends in Caucasian, East European and Inner Asian Linguistics: Papers in Honor of Howard I. Aronson***, Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

JANHUNEN, Juha, (1988), "Preliminary Notes on the Phonology of Modern Bargut", ***Studia Orientalia***, 64: 353-366.

JANHUNEN, Juha, (1991), ***Material on Manchurian Khamnigan Evenki***, Helsinki: Finno-Ugrian Society.

JANHUNEN, Juha, (1996), "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", ***Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and Americas***, (ed. Stephen Wurm ve Peter Mühlhäusler ve Darrell Tryon), New York ve Berlin: De Gruyter, 827-834.

JANHUNEN, Juha, (1997), "The Languages of Manchuria in Today's China", ***Northern Minority Languages: Problems of Survival – Senri Ethnological Studies***, 44: 123-146.

JANHUNEN, Juha, (2005), ***Khamnigan Mongol***, Münih: Lincom Europa.

JANHUNEN, Juha, (ed.), (2011), ***The Mongolic Languages***, (ed. Juha Janhunen), Londra ve New York: Routledge.

JANHUNEN, Juha, (2011), "Khamnigan Mongol", ***The Mongolic Languages***, (ed. Juha Janhunen), Londra ve New York: Routledge, 83-101.

KRAUSS, Michael, (1997), "The Indigenous Languages of the North: A Report on Their Present State", ***Northern Minority Languages: Problems of Survival – Senri Ethnological Studies***, 44: 1-34.

LEVIN, M. G. ve L. P. POTAPOV, (ed.), (1964), ***The Peoples of Siberia***, Şikago ve Londra: The University of Chicago Press.

LİNGREEN, E. J., (1930), "North-Western Manchuria and The Reindeer-Tungus", ***The Geographical Journal***, 1930: 518-536.

MENGES, Karl H., (1968), "Die Tungusischen Sprachen", ***Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 4. Tungusologie***, (ed. B. Spuler), Lahey – Köln: E. J. Brill, 21-256.

MICHAEL, H. N., (ed.), (1962), ***Studies in Siberian Ethnogenesis***, Toronto: University of Toronto Press.

MOSELEY, Christopher, (ed.), (2007), *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*, Oxon ve New York: Routledge.

PALLAS, P. S., (1778), *Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs 3*, Frankfurt ve Leipzig: Johann Georg Fleischer.

PATKANOV, Semën, (1905), "Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens (V-VI)", *Keleti Szemle*, 6: 130-174, 222-283.

RUSSELL, Jesse ve Ronald COHN, (2012a), *Evenks*, Edinburgh: Bookvika Publishing.

RUSSELL, Jesse ve Ronald COHN, (2012b), *Tungusic Languages*, Edinburgh: Bookvika Publishing.

SALMINEN, Tapani, (2007), "Europe and North Asia", *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*, (Ed. Christopher MOSELEY), Oxon ve New York: Routledge, 211- 280.

SHIMUNEK, Andrew, (2016), "Yöröö Khamnigan: A Possibly Recently Extinct Tungusic Language of Northern Mongolia", *Altai Hakpo*, 26: 13-28.

SKRIBNIK, Elena, (2011), "Buryat", *The Mongolic Languages*, (ed. Juha Janhunen), Londra ve New York: Routledge, 102-128.

SPULER, B., (ed.), (1968), *Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 4. Tungusologie*, (ed. B. SPULER), Lahey – Köln: E. J. Brill.

SUNIK, Orest ve Nadezhda Bulatova, (1990), "Evenk", (ed. Dirmid R. F. COLLIS), *Arctic Languages. An Awakening*, Paris: Unesco, 104-105.

TSUMGARİ, Toshiro, (1992), "A Basic Vocabulary of Khamnigan and Oluguya Ewenki in Northern Inner Mongolia", *Bulletin of the Institute for the Study of North Eurasian Cultures Hokkaido University*, 21: 83-103.

TSUMAGARI, Toshiro, (1997), "Linguistic Diversity and National Borders of Tungusic", *Northern Minority Languages: Problems of Survival – Senri Ethnological Studies*, 44: 175-186.

TSUMGARİ, Toshiro, (2009), "A Sketch of Solon Grammar", *Journal of the Center for Northern Humanities*, 2: 1-21.

U-KÖHALMI, Käthe, (1959), "Der Mongolisch-Kamniganische Dialekt von Dadal Sum und die Frage der mongolisierung der Tungusen in den Nordmongolei und Transbajkalien", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 9: 163-204.

VASILEVICH, G. M. ve A. V. SMOLYAK, (1964), "The Evenks", *The Peoples of Siberia*, (ed. M. G. Levin ve L. P. Potapov), Şikago ve Londra: The University of Chicago Press, 620-654.

WURM, Stephen A., (1996a), "Indigenous Lingue Franche and Bilingualism in Siberia (Beginning of the 20th Century)", *Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and Americas*, (ed. Stephen Wurm ve Peter Mühlhäusler ve Darrell Tryon), New York ve Berlin: De Gruyter, 975-978.

WURM, A. Stephen, (1996b), "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", ***Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and Americas***, (ed. Stephen Wurm ve Peter Mühlhäusler ve Darrell Tryon), New York ve Berlin: De Gruyter, 815-825.

WURM, A. Stephen ve Igor de RACHEWILTZ, (1996), "Contact Languages and Language Influences in Mongolia", ***Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and Americas***, (ed. Stephen Wurm ve Peter Mühlhäusler ve Darrell Tryon), New York ve Berlin: De Gruyter, 909-912.

WURM, Stephen ve Peter MÜHLHÄUSLER ve Darrell TRYON, (ed.), (1996), ***Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and Americas***, New York ve Berlin: De Gruyter.

YU, Wonsoo, (2011), ***A Study of the Mongol Khamnigan Spoken in Northeastern Mongolia***, Seoul: Seoul National University Press.

İnternet Kaynakları

GRUNTOV, I. A. (20-12.2016), "Hamniganskiy Yazık", <http://altaica.ru/LIBRARY/khamniganen.pdf>

<https://www.ethnologue.com/language/evn> (27-12-2016).

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (25.12.2016)